

СТАНОВИЩЕ

от доц. Боян Манчев, д.н.

(Нов български университет)

за дисертационния труд на Франческа Иванова Земярска

„Маска и пол в творчеството на Маргьорит Юрсенар: Инсцениране на гласа“

за присъждане на научната и образователна степен „доктор“

по научна специалност 2.1. Филология –

Литература на народите на Европа, Америка, Азия, Африка и Австралия –

Западноевропейска литература

Научен ръководител: проф. д-р Миглена Николчина

Предмет, цели и залози на дисертационния труд

Дисертационният труд на Франческа Земярска „Маска и пол в творчеството на Маргьорит Юрсенар: Инсцениране на гласа“ представлява оригинално литературоведско изследване, което влита неочаквани перспективи и обогатява контекста на съвременното българско литературознание. На първо място, доколкото ми е известно, творчеството на Маргьорит Юрсенар не е представлявало обект на дисертационно изследване в България, нито на монографичен труд и от тази гледна точка изборът и насоката на изследването са приносни. Оригинална е и изследователската перспектива, която включва както сложни културноисторически, литературоведски и антропологически категории като пол, маска и глас, така и се опитва да свърже изследването със залозите на идеята за световна литература. Свързването на комплексните и многоизмерни категории пол, маска и глас създава ред очаквания и разтваря неподозирани възможности.

Основна предпоставка на дисертационния труд е схващането на културата на книгата, на текста и на хуманистичното наследство като цяло като неотделими от конструирането на субекта като място на пресичане и взаимно звучене на гласове, на съинсцениране на маски. От тази гледна точка категориите *глас* и *маска* са използвани като евристични инструменти на един процес, който бих описал като литературен генезис на субекта, или дори като *епигенезис* на субекта. Дисертантката изразява това пластично качество на субекта със заетите от Юрсенар определения на император Адриан от „Мемоарите на Адриан“: *varius, multiplex, multiformis*. Мимоходом отбелязвам, че понятията метаморфоза и пластичност (а следователно и *фигура*) се свързват тясно с този понятиен ред.

Дисертацията свидетелства за образцово владение на обекта на изследването, на първо място на цялостния корпус на творчеството на Маргьорит Юрсенар, както и на това на Вирджиния Улф и Томас Ман. Трудът свидетелства и за способност за задълбочена съпоставителна работа, за интерпретация и контекстуализация на текста, както и за работа с теоретични инструменти, проявяващи културен, исторически, политически и екзистенциален субстрат. Използваните теоретически инструменти са изцяло адекватни на насоката и задачите на работата, както и на литературно-историческия ѝ характер. Разбира се, в строго теоретическа перспектива

инструментариумът би могъл да бъде усложнен и допълнително прояснен; но това не е основна задача на това литературно-историческо изследване, в което теоретическият инструментариум функционира именно като инструмент. Той позволява проясняването на въпросите на конституирането на фигурата на субекта в повествователния текст, чрез пластичното модулиране на дискурсивните и повествователни “инстанции”, чрез многоизмерността и флуидността на тяхната преработка в повествователни фигури. В това отношение “гласът” и “маската” – основните аналитични категории на изследването на Земярска представляват своего рода “реле” или трансформативна структура, преработваща нивото на дискурсивния изказ на нивото на фигуративното изказване. От тази гледна точка задачите на работата са изпълнени изцяло и успешно.

Ще съсредоточа становището си върху няколко аспекта на дисертационния труд на Франческа Земярска, отговарящи на собствените ми изследователски компетентности и нагласи.

Методология

Методологията на работата се основава на значими теоретични предложения и понятия (още в самото начало е откроята значимостта на авторитетните изследвания на Юлия Кръстева, Миглена Николчина и Амелия Личева), които организира в оригинална теоретична констелация, която има сцепифична евристична роля. Интерпретативния метод на Земярска, дори и да се вдъхновява от различни дисциплинарни парадигми и модели, е до голяма степен извлечан *ad hoc* от изследваните текстове, разгръщайки рефлексивната им потенция (която при автори като Юрсенар, Томас Ман и Вирджиния Улф получава често пъти автономна изява, дори произвеждайки автономен метакритически пласт). Ако предположението ми, че повествователният и по-общо литературният текст произвежда иманентни модели на собствената си семантична регулация, то осъществените от Земярска интерпретативни операции са не само легитимни, но основателни и необходими. За мен няма никакво съмнение, че именно интерпретативните операции фокусират евристичния потенциал на работата и я превръщат в приносен труд.

Основните теоретични категории на труда – *маска* и *глас* – имат особен двоен статут; те представляват едновременно изследователски обект и аналитичен

инструмент. Те са въведени корелативно така: “Хипотеза на работата относно маската и гласа е, че те не си противостоят, а влизат в обща динамика през това, което Юрсенар отбелязва като специфична техника на писането ѝ, която е свързана с инсценирането на един наративен глас, през чийто тембър, обхват, височина и вътрешни модуляции са изгладени както романовата фикционална реалност, времето на разказа, така и хетерогенният субект в процес. Същественият момент е, че гласът е винаги вторичен и реконструиран, въобразен през текстове, архиви, писмени следи.” Тази постановка е комплексна; раздвоението между дискурсивен обект и субект ще придобие конструктивна значимост и ще има продуктивен ефект.

Маската в частност е схваната като особена модалност на фигурата, въведена и успешно мотивирана чрез следната теза на Ролан Барт: „Тези драматургични портрети, които спокойно можем да наречем *dramatis personae*, са фигурите на любовния дискурс: „Тези откъслечи дискурс могат да се нарекат фигури. Думата не трябва да се разбира в реторичен, а по-скоро в гимнастически или хореографски смисъл, накратко, това не е „схемата“ в гръцки смисъл, много по-живо тя изразява жеста на тялото, уловено в действие (с. 149) Мимоходом отбелязвам, че по този начин дисертацията се свързва с и разгръща перспективата, която определям като *фигурология* и която има значима традиция в България (поне от Цветан Стоянов насам), включително в научното звено на докторантката – от заниманията на научната ѝ ръководителка Миглена Николчина с фигурата на Прометей в края на миналия век до съвсем близките до нас изследвания на Камелия Спасова и Богдана Паскалева. Смятам, че тази приемственост е особено ценна за развитието на оригинална българска литературно-историческа практика и методология.

Интерпретации и теоретичен потенциал

Особено качество на дисертацията е интерпретативната работа. Предложените интерпретации, често пъти основани на интертекстуални отношения между изследваните повествователни текстове, свидетелства за богата литературно-историческа култура, на първо място за задълбочено познаване на периоди и

направления на европейските и класическите литератури (необходимо качество за млада изследователка, но и преподавателка по история на литературата).

Ще изложа няколко разсъждения и съображения върху две от централните понятия и интерпретации. Няма да става за критика, а за очертаване на поле за разговор, което само по себе си разкрива потенциала на дисертацията да предизвика въпроси и по-нататъшни интерпретации. Коментарите ми могат да бъдат схванати именно като разгърнати въпроси.

Първото съображение и въпрос е свързано с понятието „пол“, въведено като водещо понятие още в заглавието на дисертационния труд. Връзката между понятията *маска* и *пол* в заглавието създаде очакване, че проблематиката на идентичността ще бъде разглеждана във връзка със споделяната от основните за изследването автори проблематика на флуидността на пола и на дискурсивното му конструиране. Още в Увода Земярска заявява: „Теоретичните предпоставки, които функционират в цялата работа, предполагат, че полът е конструиран през един дискурсивен маскарад, така че идеята за идентификация е видяна не като монолитна, фиксирана или есенциалистка, а като игрова. Отгук и пряката връзка между маска и пол.“ (с. 5) Тази постановка е ясна и убедително защитена; трудът аргументира началната хипотеза. И все пак, ако понятията за „глас“ и „маска“ са въведени са убедително методологически „уплътнени“ в уводните части на изследването, то понятието за „пол“ получава теоретична плътност едва в ключовите за схващането на цялостната насока на труда глава IV. „Маскен бал и фрагменти от любовния дискурс“ (особено в част 3. „Мизандра и Ахил: полът като маска“, назоваваща възловия проблем), най-вече през призмата на студията на Джудит Сарнеки „When Our Gender Is a Lie“ (а през нея и на Джудит Бътлър). Главата въвежда констелация от класически фигури и митове през призмата на прочита им от Юрсенар в „Пламъци“, като така обогатява теоретичните залози и оригиналните интерпретативни приноси на изследването. Несъмнено тези части имат стратегически характер – те представляват своеобразна интерпретативна призма, която концентрира в ясен фокус сложния и многоизмерен фокус на изследването. Това ме води до въпроса дали мястото на въпросните стратегически части не е по-скоро в началото на дисертацията – подобна организация би позволила да се избегне ретроактивната мотивация на централното понятие на труда.

Второто съображение и въпрос се свеждат до статута на понятието „хуманизъм“, което също заема централно място в работата, на първо място в глава IV: „Хуманизъм, минал през бездната: Томас Ман и Маргьорит Юрсенар“. Останах с усещането, че понятието за “хуманизъм” е възприето като донякъде саморазбиращо се (както и въведеното в опозиция понятие за “антихуманизъм”, схванато по-скоро тривиално). Същевременно авторката успява да набележи оригиналната линия на един нов тип хуманизъм – „тъмен“ хуманизъм. Земярска подема анализа на Юрсенар: “Антихуманистичната тенденция клони към подобно разтваряне на човешкото, то не минава отвъд бездната. Все пак Юрсенар стои от другата страна – тя вижда възможността за един „тъмен“ хуманизъм, в който човешкото знание е склонно на всякакви преображения, в които рационалното преминава в ирационално, а хуманизмът в хаос. „Подобен хуманизъм, насочен към неясното, загадъчното, та дори и към тайнственото, на пръв поглед като че ли се противопоставя на традиционния хуманизъм: той е по-скоро негов авангард и ляво крило“: Томас Ман е видян като един от онези духове, които не оставят нищо от културата да отпадне, ала „опасни рушители“ (с. 128).

Разбира се възраждането на хуманизма след цезурата на Втората световна война по необходимост се изправя пред бездната; нито понятието за хуманизъм, нито понятието за антихуманизъм могат да излязат невредими от нея. От културноисторическа гледна е очевидно, че и Томас Ман и Юрсенар продължават традицията на хуманистичната традиция и култура. По-сложно се поставя обаче въпросът от философска гледна точка. Струва ми се, че в перспективата на съвременната философия позицията на Юрсенар и Томас Ман би била по-близка до една антихуманистична традиция (което не означава нехуманна или нехуманистична, а позиция, която разколебава центрацията върху човешкия субект – тенденция, която се набелязва още от Кант и романтизма, радикализира се от Ницше, за да достигне чист вид в структурализма, или в творчеството на автори като Батай, Кангилем, Алтюсер, Фуко и Симондон). Едва ли е възможно да мислим Томас Ман и дори Юрсенар без антихуманизма на Ницше. Нещо повече – дебатът около понятието “хуманизъм” е в разгара си в през 1950-те и 1960-те години (едва ли е необходимо да припомням дебата около “Писмото върху хуманизма” на Хайдегер или “Екзистенциализмът е хуманизъм” на Сартр). Изненадващо е, че дисертацията не споменава прочутата късна книга на Юрсенар върху Мишима, която би предложила и неочакван “антихуманистичен” ключ

към проблематиката на маската и пола – още повече, че самото заглавие на книгата, *Mishima, ou la vision du vide*, въвежда образа на *бездната*. Каква е причината за това “изключване”?

Ето защо предполагам, че изследването на амбивалентността на самото понятие за хуманизъм би било особено продуктивно. (За отбелязване е, че подобен тип изследване е една от основните посоки на работата на научната ръководителка проф. Миглена Николчина, във връзка както с амбивалентността на модерния хуманизъм, така и с трансхуманизма). Въведеното от Франческа Земярска понятие за “тъмен” хуманизъм е обещаващ подстъп към подобен анализ.

Въпроси, бележки

Очевидно дисертантката привилегирова няколко теоретични парадигми, което е легитимно стратегическо решение. Изненадващо за мен беше отсъствието на водещи философи и теоретици, особено по отношение на гласа, които са присъствали в работата на ред колеги от Катедрата по теория и история на литературата – на първо място на Жак Дерида и Елен Сиксу. Симптоматично ли е това отсъствие? Теорията на маската също има дълга история в антропологията, но и в политическата философия в линията на Маркс.

Забелязах няколко дребни грешки в изписване на имена, несъмнено технически по характер: напр. принц Геджи, Пико де ла Мирандола, Жан Люк вместо принц Генджи, Пико дела Мирандола, Жан-Люк.

Заклучение

Франческа Земярска предлага значим изследователски проблем, предмет и интерпретативна перспектива. Дисертацията свидетелства за овладяване на изследователския контекст, за творческа интуиция, усет към микро- и макронивата на литературния текст и литературната операция, способност за оригинална съпоставителна и интерпретативна работа. Дисертационният труд „Маска и пол в

творчеството на Маргьорит Юрсенар: Инсцениране на гласа“ представлява оригинално и приносно изследване, което изявява и утвърждава гласа на автора си. На тази основа препоръчвам с пълна убеденост на уважаемото научно жури да присъди на Франческа Земярска образователната и научна степен “доктор”.